

Vladimir Papava

İqtisad elmləri doktoru, professor
Gürcüstan Strateji və Beynəlxalq Araşdırmalar Fondunun
Baş elmi tədqiqatçısı

“QAFQAZ TANDEMI”NİN YARADILMASI VƏ İNKİŞAFI

Azərbaycan və Gürcüstan xalqları arasındakı iqtisadi əməkdaşlığın təbiiliyi adı çəkilən “Qafqaz Tandemi”nin yaranmasına gətirib çıxarmışdır. “Qafqaz Tandemi” ölkələri bir çox beynəlxalq layihələrə ümumi yanaşma nümayiş etdirməklə uzun müddətli perspektivdə Tandemin artan rəqabət qabiliyyətinə yardım edəcək müəyyən qrupun inkişafına yol açmışdır. Eyni dərəcədə əhəmiyyətli olan məsələ nəticədə regionun iqtisadi mərkəzinin yaranmasına gətirib çıxaracaq “Qafqaz Tandemi”nin potensial məqsədinin həyata keçirilməsinin təmin edilməsinə xidmət edir.

İki xalq arasındakı iqtisadi münasibətlərin yalnız xarici ticarət səviyyəsində deyil, daha möhkəm əməkdaşlıq formasında inkişafını təmin etmək üçün onlar arasındakı ümumi və ya bir-birlərinə yaxın iqtisadi maraqları qoruyub saxlamaq yetərli deyildir. Həmin maraqların uğurla həyata keçirilməsinə imkan verən ilkin şərtlərin müəyyən səviyyədə olması vacibdir. Eyni zamanda, beynəlxalq təşkilatın süni şəkildə yaradılması bir qayda olaraq üzv dövlətlər arasında bir sıra iqtisadi əlaqələri zahirən inkişaf etdirmək niyyəti mahiyyət etibarilə yenə də formal təşkilatın mövcudluğuna gətirib çıxaracaqdır. Belə beynəlxalq təşkilatların ən bariz nümunəsi, bir çox ekspertlərə görə, keçmiş Sovet İttifaqının iqtisadi sisteminin istehsal münasibətləri modelinin formaca yeni, məzmunca isə keçmiş İttifaqı xatırladan iqtisadi və siyasi qurum - Müstəqil Dövlətlər Birliyidir.¹ MDB-nin faktiki olaraq fəaliyyətini davam etdirə bilməməsinin əlavə sübutları onun hüdudları daxilində Gömrük İttifaqı, Avro-Asiya İqtisadi Cəmiyyəti, Birləşmiş İqtisadi Zona, Mərkəzi Asiya Əməkdaşlığı və GUAM kimi çoxsaylı digər təşkilatların yaranmasıdır.

Hansı beynəlxalq təşkilatlara üzv olub-olmamasından asılı olmayaraq dünya və regionun aparıcı dövlətlərinin diqqətini tədricən özünə cəlb edən Azərbaycan və

¹ Coppieters B. (1998): ‘Avrasiyada Regionalizmin Uğursuzluğu və Rusiyanın Yaxın Xarici üzrə Qərbi Dövlət’, B. Coppieters, A.Zverev və D. Trenin (red.), Post-Sovet Avrasiyasında Birlik və Müstəqillik, London: Frank Cass Nəşriyyatı, səh. 191-213.

Gürcüstan ardıcıl olaraq iqtisadi inteqrasiyanın keyfiyyətə yeni formasını yarada biliblər. Mən Qafqazın iki xalqının bu cür inteqrasiyasını “Qafqaz Tandemi” adlandırmışam.² Bu tədqiqat işinin məqsədi Azərbaycan və Gürcüstan Respublikalarının “Qafqaz Tandemi”nin iqtisadiyyatının söykəndiyi ana sütunu və onun inkişaf istiqamətlərini tədqiq edib ümumiləşdirməkdir.

Azərbaycan və Gürcüstanın strateji iqtisadi maraqları - “Qafqaz Tandemi”nin ana sütunu

Azərbaycan və Gürcüstanın³ iqtisadiyyatlarının cari durumundan başqa, həm də milli dövlətçiliklərinin inkişafı bu ölkələrin potensial iqtisadi inteqrasiyasının asanlıqla reallaşacağına ümid etməyə imkan vermir. Qeyd olunmalıdır ki, hər iki ölkədə vəziyyət ərazi bütövlüyünün həll olunmayan problemləri ucbatından dəyişməz olaraq qalır.⁴

Azərbaycan və Gürcüstanın milli iqtisadiyyatlarının nisbətən zəif inkişaf etməsi səbəbindən beynəlxalq bazarlarda məhdud səlahiyyətlərə malik olmaları hər iki xalqın iqtisadi agentləri arasındakı münasibətlərdə yeni imkanların axtarılması və tədqiqi, daha tez və davamlı inkişaf şəraitinin yaradılması üçün səylərin birləşdirilməsi hər iki dövlət üçün çox böyük əhəmiyyət kəsb edir.

Başqa sözlə, əsas məqsəd Qafqaz ölkələri arasında strateji iqtisadi əməkdaşlıq sisteminin qurulması üçün yeni imkanların yaradılmasıdır.⁵ İlkin mərhələdə bu əməkdaşlığın qeyri-rəsmi olmasına baxmayaraq, yalnız səylərin birləşdirilməsi xarici sərmayələrin potensial imkanlarının bütün region üzrə maraqları doğuran ümumi sahələrinin aşkarlanmasını asanlaşdırır bilər.⁶

İrimiqyaslı sərmayələrin cəlb olunması məsələsinə gəldikdə isə regionda xarici sərmayədarların diqqətini çəkə biləcək çoxsaylı sahələr vardır. Bu mənada Azərbaycan və Gürcüstanın özəl imkanlara malik olmasını dərk etmək üçün Mərkəzi

² Beridze T, E. İsmayılov və V. Papava (2004): Mərkəzi Qafqaz və Gürcüstanın İqtisadiyyatı, Bakı: Nurlan Nəşriyyat evi, səh. 42-44.

³ Coppieters B. Və R. Legvold (red.) (2005): Dövlətçilik və Təhlükəsizlik: Gürcüstan Narıncı İnqilabdan sonra. Kembriç: MIT Press. Cornel, S.E. (2001a): “Azərbaycanda Demokratik Bütövlüklər”, Demokratiya Jurnalı, 12/2, səh. 118-131.

⁴ Birch J. (1996): ‘Gürcüstan/Cənubi Osetiya Ərazi və Sərhəd Mübahisəsi’, J.F.R. Wright, S. Goldenberg və R.Schofield (red.), Zaqafqaziya Sərhədləri, Nyu York: St. Martin Press, səh. 151-189; Lynch D. (2004): Avrasiyanın Separatist Dövlətləri ilə məşğul olarkən. Həll olunmamış münaqişələr və de fakto dövlətlər, Vaşinqton, D.C.: Sülh Pressin Birləşmiş Ştatlar İnstitutu; Nuriyev E.E. (2007): Cənubi Qafqaz yolaırcında: Münaqişələr, Xəzər Nefti və Böyük Dövlətlər, Berlin: LIT; Zverev A. (1996): ‘Qafqazda etnik münaqişələr 1988-1994’, B. Koppieters (red.). Qafqazda Mübahisəli Sərhədlər, Brüssel: VUB University Press, səh. 13-71.

⁵ Papava V. və N. Qoqatadze (1998): ‘Qafqazda Xarici İnvestisiyalar və İqtisadi Tərəfdaşlığın Perspektivləri’, *İqtisadi Keçidin Problemləri*, 41/5, səh. 79-88.

⁶ Star S.F. (2003): ‘Mərkəzi Asiya və Qafqazda İnvestisiya mühiti’, C.H. Kalicki, və E.K. Louson (red.), Rus-Avrasiya Renesansı? Rusiya və Avrasiyada ABŞ Ticarət və İnvestisiyası, Vaşinqton, D.C.: Vudrou Vilson Mətbuat Mərkəzi, səh. 73-91.

Asiya və Qafqaz⁷ ölkələri vasitəsilə Avropa ilə Asiyanı birləşdirən “Xəzər Neft”-i⁸ və “Avro-Asiya Nəqliyyat və Rabitə Dəhlizi”-ni (AANRD) xatırlatmaq kifayətdir. Aydındır ki, bu iki amil dünyanın bir çox dövlət və aparıcı şirkətlərinin regionda öz iştiraklarını təmin edilməsinə yönəlmiş strateji məqsədinə çevrilmişdir.

Azərbaycanın iqtisadi artımının sürətlənməsi başlıca olaraq neft istehsalından və neft emalı sənayesinin inkişafından asılıdır.⁹ Eyni zamanda, neft sektorunun genişlənməsi məsələsi də öz növbəsində AANRD nəqliyyat arteriyalarının tənzimlənməsi ilə birbaşa bağlıdır. Bu planın praktiki olaraq həyata keçirilməsi, ilk növbədə bütün Avropa marşrutları da daxil olmaqla şərtiylə mövcud olan marşrutların əlavə edildiyi dünyə miqyaslı nəqliyyat dəhlizi TRASEKA layihəsinin¹⁰ reallaşması ilə başladı.

Boru kəmərləri vasitəsilə enerji resurslarının nəql olunması məsələsi də az əhəmiyyətə malik deyildir.¹¹ Xüsusilə də ilkin neftin Azərbaycan-Gürcüstan marşrutu ilə nəql edilməsi Gürcüstan üçün əsaslı şəkildə xarici sərmayələr cəlb edən ilkin prioritetli geniş miqyaslı layihə idi.

Digər tərəfdən bu layihənin reallaşması üçün başqa bir layihənin həyata keçirilməsi - Azərbaycan neftinin Rusiya vasitəsilə nəql olunması çox vacib idi. Bu onu göstərir ki, ilkin neftlə maraqlananlar yalnız Azərbaycanla Gürcüstanı strateji partnyorlar saymamalıdır, çünki bir tərəfdən Gürcüstan və Rusiya, digər tərəfdən isə Azərbaycan və Rusiya da belə partnyorlardan hesab oluna bilər. Təəssüf ki, Rusiya heç vaxt bu fikirləri qəbul etməmişdir.

Postsovet dövründə Azərbaycan və Gürcüstanın iqtisadi tərəfdaşlığının əsasları Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft kəməri layihəsi və Xəzər Dənizinin Şah Dəniz yatağından təbii qazın nəql olunması üçün inşa olunmuş Cənubi Qafqaz Boru kəməri xətti ilə qoyulmuşdur. Son iki layihənin həyata keçirilib inkişaf etdirilməsində Türkiyə aktiv rol oynamışdır.¹² Qars-Axalkalaki-Tbilisi-Bakı dəmir yolu siste-

⁷ Gegeşidze A. (1999): ‘Böyük İpək Yolu haqqında bir daha’ (Mərkəzi Asiya və Qafqaz), 4, səh.170-180.

⁸ Əliyev İ. (2003): Kaspiiskaia neft Azerbaidzhana (Azərbaycanın Xəzərinin nefti). Moskva: İzvestiya nəşriyyatı.

⁹ Həsənov R. (2007): ‘İqtisadiyyat’ Mərkəzi Avrasiya 2006, İllik Analitiki, Lulea: CA & CC Press, səh. 79-87. Mürşüdlü F. (2006): ‘Mərkəzi Asiyada İqtisadiyyat 2005’, İllik Analitiki, Lulea: CA& CC Press, səh.113-121.

¹⁰ Şevardnadze E. (1999): Böyük İpək Yolu, TRASEKA-PETRA. Avropa-Qafqaz-Asiyanın nəqliyyat dəhlizi. Avrasiya ümumi bazarı. Siyasi və İqtisadi Aspektlər. Tbilisi: Gürcüstan Nəqliyyat Sistemi MMC.

¹¹ Kalicki C.H. (2001): ‘Yolayırıcında Xəzər Enerjisi’, Xarici Məsələlər, 80/5, səh. 120-134; Rondeli A.

(2004): ‘Cənubi Qafqaz: Boru kəməri siyasəti və regional iqtisadi maraqlar’, Cənubi Qafqazda: Əməkdaşlıq vasitəsilə dəyərlərin inkişaf etdirilməsi, Seminar hesabatı seriyası № 20, Helsinki 12-15 may. Roma: NATO Müdafiə Kolleci, Akademik Tədqiqat Filialı, səh. 43-52; Star S.F. və S.E. Kornel (red.) (2005): Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru xətti: Qərbbə Neft pəncərəsi. Uppsala: Uppsala Universiteti.

¹² Çağlayan S., H. Məmmədov, R. Medzmariaşvili, və s. (2003): Regional Baxış: Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə, Millî və Regional Kontekstində ACG, BTC və Şahdəniz/SCP-in İqtisadi, Sosial və Ətraf Mühitinə Baxış. Bakı, Minimax.

minin qurulub istismara verilməsi Azərbaycanla Gürcüstan arasında iqtisadi əməkdaşlığın gücləndirilməsinə, eləcə də Türkiyənin bu prosesə cəlb olunmasına doğru növbəti addım sayıla bilər.¹³ Boru kəməri və dəmir yolu layihələri Azərbaycan və Gürcüstan xalqlarının iqtisadi maraqlarının Türkiyənin maraqları ilə üst-üstə düşməsinin ən bariz nümunəsidir. Aydındır ki, Azərbaycan və Gürcüstanın “Qafqaz Tandemi”nin yaradılması son nəticədə iki ölkə arasındakı strateji iqtisadi tərəfdaşlığın tədricən inkişafına təkan verəcək, bu dövlətlərin iqtisadi maraqlarının üst-üstə düşməsi ilə şərtlənəcək.

“Qafqaz Tandemi”nin inkişafının beynəlxalq faktorları

Sözsüz ki, Qafqaz regionundakı ölkələr arasında Azərbaycanın böyük üstünlükləri var. O, karbohidrogen ehtiyatları ilə zəngindir və enerji resurslarının daşınması üçün coğrafi baxımdan əlverişli ərazidə yerləşmişdir. Regionun coğrafi xüsusiyyətlərinə görə Azərbaycanın nəqliyyat potensialından səmərəli istifadəsi bölgənin digər Gürcüstan və Ermənistan kimi ölkələrindən çox asılıdır.

Gürcüstanın bu işə cəlb edilməsi onun ən böyük üstünlüyü - nisbətən fərqli və üstün coğrafi ərazidə yerləşməsi ilə bağlıdır. Belə ki, Gürcüstanın beynəlxalq iqtisadi funksiyasını təyin edən əsas amil Avropa və Asiyayı birləşdirən nəqliyyat dəhlizinin ortasında yerləşməsidir.¹⁴ Gürcüstan həmçinin də Rusiyayı Ermənistanla, daha sonra isə İranla birləşdirmək imkanına malikdir deyə əhəmiyyətli nəqliyyat əlaqələndiricisi kimi vacib bir üstünlüyün sahibidir. Eyni zamanda Ermənistan da “Qərb-Şərq” (Türkiyə-Ermənistan-Azərbaycan) və “Şimal-Cənub” əlaqəsinin (Rusiya-Gürcüstan-Ermənistan-İran) əhəmiyyətli nəqliyyat funksiyasının potensial daşıyıcısı hesab oluna bilər. Gürcüstan kimi Ermənistan üçün də Qara dəniz və Fars körfəzini birləşdirə biləcək “Qərb-Cənub” nəqliyyat dəhlizi (Gürcüstan-Ermənistan-İran) ən əhəmiyyətli oxdur. Problem isə əslində bu ölkələrin öz nisbi üstünlüklərindən istifadə edə bilməmələrindədir.¹⁵

Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatları və onların daşınma marşrutları öz nəhəng geostrateji əhəmiyyəti ilə yalnız bu ölkəyə deyil, həm də bütün regiona müsbət və mənfi təsir göstərməsi¹⁶ təəccüblü deyil.

¹³ Ziyadov T. (2005): ‘Cənubi Qafqaz Dəmir yolu Sistemini Müzakirə etmək üçün Rəsmilər görüşür’, Avrasiya Gündəlik Müşahidə, 2/232, 14 dekabr, online http://www.jamestown.org/edm/article.php?article_id=2370599.

¹⁴ Papava V. (2002): ‘Gürcüstanın Beynəlxalq İqtisadi Funksiyasının Xüsusi Əlamətləri haqqında’, *Mərkəzi Asiya və Qafqaz*, 2 (14), səh. 143-147.

¹⁵ Papava V. (2006): ‘Mərkəzi Qafqaz Ölkələrinin Müqayisəli Üstünlükləri: Potensial, Reallaşmış və Buraxılmış İmkanlar’, *Qafqaz və Qloballaşma*, 1 (1), səh. 87-96.

¹⁶ O’Hara S.L. (2004): ‘Böyük Oyun yoxsa Kirli Oyun? Xəzərə nəzarət uğrunda mübarizə’, *Geosiyasət*, 9/1, səh.138-160.

Müsbət təsir başlıca olaraq neft və təbii qazın mümkün qədər çox alternativ resurslarını əldə etməyə maraq göstərən Qərb ölkələri ilə bağlıdır. Nəticədə, onlar əvvəldən Azərbaycanın enerji resurslarının istismar olunmasına və öz növbəsində nəinki Azərbaycana, həm də kömərləyən ölkələrinin digər iki üzv ölkələri kimi Gürcüstan və Türkiyəyə olan birbaşa xarici investisiyaların axınına artıran alternativ nəqliyyat xəttlərinin yaradılmasına olan maraqlarını bildirmişlər. Mənfi təsirlərin çoxu isə Azərbaycanın karbohidrogen ehtiyatlarının istismarını və xüsusilə də daşınmasını bütün vasitələrlə öz nəzarəti altına götürməyə səy göstərən və eləcə də neft və qazın istismar və nəql olunmasında regional rəqiblər olan Rusiya ilə İranda qaynaqlanır.

Azərbaycan üçün Türkiyə ilə etnik, mədəni və dil yaxınlığı xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Bu amil bir çox beynəlxalq məsələlərdə bu ölkələrin mövqelərinin birliyini müəyyən edir. Gözlənilməli kimi, belə birlik neft və qazın nəqli marşrutunun seçilməsində həlledici amil olmuşdur. Azərbaycanla Türkiyəni Ermənistan vasitəsilə birləşdirən qısa və iqtisadi baxımdan əlverişli bir yolun olmasına baxmayaraq, digər tərəfdən Ermənistanın Azərbaycan və Türkiyə ilə gərgin münasibətlərinə görə bu nəqliyyat marşrutundan imtina olundu.

Hər şeydən əvvəl Azərbaycan nəqliyyat dəhlizi kimi Ermənistan ərazisindən istifadə etmək ideyasını üç əsas səbəbə görə rədd etməli oldu: birincisi, Dağlıq Qarabağ problemi ilə bağlı Ermənistanla Azərbaycan arasındakı münaqişə; ikincisi, Ermənistanın Azərbaycan və onun muxtar vilayəti olan Naxçıvanı birləşdirən dəmir yolu və digər kommunikasiya xətlərini dağıdaraq, muxtar respublikanı blokada alması; üçüncüsü, münaqişəyə aidiyyəti olmayan digər Azərbaycan ərazilərinin hərbi işğalı. Digər tərəfdən isə Azərbaycanın ən yaxın müttəfiqi kimi Türkiyə də Ermənistan marşrutunun seçilməsi təklifinə mane oldu.¹⁷ Bu mənada, qeyd olunmalıdır ki, Ermənistan “erməni genosidi”nin tanınmaması ilə bağlı Türkiyəyə qarşı davamlı iddialarla çıxış edir. Göstərmək lazımdır ki, ermənilərin çoxu azərbaycanlıları və türkləri eyni millət sayır və onları da “erməni soyqırımı”nda ittiham edirlər.¹⁸ Bu Azərbaycan və Türkiyəyə qarşı gərgin və münaqişəli münasibətlərdə yaşayan Ermənistanın timsalında iki dövlət arasında qısa marşrut üçün əlverişli ərazisinin nisbi üstünlüklərindən istifadə edə bilməyən ölkə haqqında çox yaxşı bir

¹⁷ Qeyd olunmalıdır ki, Ermənistan və Türkiyə arasındakı münasibətlərdə aşkar problemlərə baxmayaraq bu ölkələrin agentləri arasında bir sıra iqtisadi əlaqələr mövcud olmuşdur. Bu ölkələr arasındakı ticarət dövriyyəsi 100 milyon ABŞ dolları olmuşdur. Hill F. və O.Taspınar (2006): ‘Rusiya və Türkiyə Qafqazda: Status-kvonu saxlamaq üçün birlikdə irəliləyirikmi?’, *Russie. Nei. Baxışlar*, n? 8, online http://www.ifri.org/files/Russie/hilltaspinar_anglais.pdf.

¹⁸ Hanter Ş.T. (2000): ‘Zaqafqaziya Dövlətlərinin Xarici Siyasətinin Qiymətləndirilməsi’, G.K.Bertsch, C.Craft, S.A. Jones və M.Beck (red.), *Yolayıcı və Münaqişə: Qafqaz və Mərkəzi Asiyada Təhlükəsizlik və Xarici Siyasət*, Nyu-York: Routledge, səh. 25-47.

misaldır.¹⁹ Azərbaycan neft və qazının Qərbdə nəql olunması ilə bağlı mümkün seçimlərdən Ermənistan marşrutunun istisna edilməsi son nəticədə Gürcüstan marşrutunun gerçəkləşməsi²⁰ ilə nəticələnmişdir.

Praktiki olaraq Xəzər dənizindən neftin Qərbdə nəql olunması ideyasının yaranması və onun Rusiya və İranın ərazisindən keçmədən daşınması üçün bir vasitə hesab olunan BTC boru xəttinin çəkilişi başlanan vaxtdan Azərbaycan, Gürcüstan və Türkiyə Birləşmiş Ştatlardan güclü dəstək alaraq²¹, bir komanda kimi çıxış ediblər. Bölgədə belə bir durumun yaranması Birləşmiş Ştatların regionda əsas məqsədləri ilə tam üst-üstə düşür: İran təcrid olunur; bölgədə Rusiyanın inhisarçı mövqeyinin yenidən bərpa olunmasının qarşısı alınır; ABŞ-nin təsiri artır; Türkiyə isə Amerika şirkətlərinə regionda öz investisiya proqramlarını həyata keçirməkdə dəstəyini gücləndirir.²² Eyni zamanda, Birləşmiş Ştatların bölgədə şaxələnmiş boru kəmərləri strategiyası mövcud boru kəmərlərinə yenilərinin əlavə olunmasına ehtiyac olduğunu göstərir.²³

Xəzər enerji resursları “Qafqaz Tandemi”nə fayda verməklə yanaşı, həm də regiondakı ölkələrin təhlükəsizliyi üçün fəsadlar da törədə bilər. Təhlükə Qərbin bölgədə nüfuzunun açıq şəkildə artmasının Rusiyanın milli təhlükəsizliyi və strateji maraqlarına zidd olduğundan gözlənilmədən ortaya çıxıb bilən problemlərlə şərtlənir.²⁴

ABŞ-dakı rəsmi mənbələrə görə, Xəzər enerji resursları Rusiya ilə potensial əməkdaşlığın arenasını nümayiş etdirir.²⁵

¹⁹ Aras, B., və Q. Foster (1999): “Türkiyə: Xəzər boru xəttinin sonunda işıq axtararkən”, Maykl P. Croissant və Bülent Aras (red.), Xəzər Dənizi Regionunun Neft və Geopolitikası, Vestport: Preqer, səh. 229-247; Harutunyan A. (2004): ‘Cənubi Qafqaz Regionunda Ermənistan Balans Faktoru kimi’, A.H.Ebnöther və G.E.Gustenau (red.), Cənubi Qafqazda Təhlükəsizlik Sektorunun İdarəetməsi - İddialar və Baxışlar. Cənubi Qafqaz Təhlükəsizlik Sektoru İslahatında Regional Stabilitiyin Araşdırılması Qrupları, Vyana, Milli Müdafiə Akademiyası, səh. 166-178.

²⁰ Croissant M.P. (1999): ‘Gürcüstan: Xəzər nefti üçün körpü yoxsa maneə?’, M.P.Croissant və B. Aras (red.), Xəzər Dənizi Regionunun Neft və Geopolitikası, Vestport: Preqer, səh. 275-290.

²¹ Kalicki C.H. (2001): ‘Yol ayrıcında Xəzər Enerjisi’, Xarici Məsələlər, 80/5, səh. 122.

²² Müller F. (2000): ‘Mərkəzi Asiya və Cənubi Qafqazda Enerji İnkişafı və Nəqliyyat Şəbəkəsi Əməkdaşlığı’, R.Duan və O.Pavluik, Avrasiyanın Yeni Dövlətlərində Təhlükəsizlik Yaradarkən, Keçmiş Sovet Fəzasında Yarım regional Əməkdaşlıq, Armonk: M. E.Şarp, səh. 189.

²³ Pamir A.N. (2000): ‘Avrasiya Dəhlizinin Gələcəyi varmı?’, Türkiyənin daxili, 2/3, səh. 31-44.

²⁴ Rondeli A. (2002): ‘Qafqazda Boru xətti və Təhlükəsizlik Dinamikası’, Türkiyənin daxili, 4/1, səh. 13-17.

²⁵ Baran Z. (2004): ‘Qara Dəniz Enerjisinin doğru Avro-Atlantik Strategiyasının İnkişaf etdirilməsi: Xəzər nümunəsi’, R.D.Asmus, K.Dmitrov, C.Forbriq (red.), Qara Dəniz Regionu üçün Yeni Avro-Atlantik Strategiyası, Vaşinqton, D.C.: Birləşmiş Ştatların Alman Marşal Fondu, səh. 116-124; Larrabee F.S. (2004): ‘Qara dəniz regionuna qarşı Qərb strategiyasında Rus faktoru’, R.D. Asmus, K.Dmitrov, C. Forbriq (red.), Qara dəniz regionu üçün yeni Avro-Atlantik strategiyası, Vaşinqton, D.C.: ABŞ-in Alman Marşal Fondu, səh. 147-156; Mann S.R. (2003): ‘Xəzərin Gələcəyi’, J.H.Kalicki və E.K.Lauson (red.), Rus-Avrasiya İntibahı? Rusiya və Avrasiyada Ticarət və İnvestisiya, Vaşinqton D.C.: Vudro Vilson Mətbuat Mərkəzi, səh. 152-153.

Beynəlxalq rəqabət və “Qafqaz Tandemi”

Azərbaycanın nefti və qazı, Gürcüstanın isə dənizə çıxışı və Türkiyə ilə ümumi sərhədləri var. Hər iki ölkə AANRD “şossesində” yerləşməklə fərqli istehsal potensiallarına malikdir. Yuxarıda sadalanan bütün amillər belə bir qənaətə gəlməyə imkan verir ki, Azərbaycan və Gürcüstan rəqiblikdən daha çox strateji iqtisadi tərəfdaşlığa yaxındırlar.

Azərbaycan və Gürcüstanın iqtisadi tərəfdaşlığı digər millətləri cəlb etmək üçün müəyyən vaxtlarda praktiki olaraq baş verən cəzbedici “maqnit” rolunu oynaya bilər. Təəssüf ki, dövlətlərin hamısı strateji cəhətdən iqtisadi partnyorluğun bu bölgədəki üstünlüyünü qiymətləndirə bilmirlər.

Bu kontekstdə, iki ölkənin dünya bazarlarında birgə rəqabət gücünü artıran beynəlxalq bir qrupu yarada bilmələri sual altında qalır. Qrup nəzəriyyəsinə görə,²⁶ toplum öz birgə rəqabət potensialını kəskin şəkildə artırmaq üçün bir və daha çox istiqamətdə fəaliyyət göstərən, coğrafi cəhətdən isə qonşu və qarşılıqlı əlaqədə olan şirkət, firma və təşkilatlardan ibarətdir. Təəccüblü deyil ki, rəqabətli üstünlüyün yerləşməsi qloballaşmış rəqabət şəraiti zəminində baş verir.²⁷

Bu mənada, müvafiq regional siyasəti inkişaf etdirmiş həmin ölkələrin təcrübələrini tədqiq etmək xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.²⁸

Qrupun mahiyyəti ilə bağlı aydın nəzəriyyənin mövcudluğuna müəyyən şübhələrin yer almasına baxmayaraq, artıq çoxlu sayda təlim məktəbləri yaranmışdır:²⁹

- Amerika məktəbi müxtəlif yaşayış tərzli millətlərin rəqabətli inkişafı ilə istiqamətlənmişdir.
- Britaniya məktəbləri öz diqqətini rəqabət prosesində əməyin beynəlxalq bölgüsünün inkişafında transmilli korporasiyalara (TMK) yönəlmişdir.

²⁶ Porter M.E. (1990): Millətlərin Səlahiyyətli Üstünlüyü, Nyu York: Azad Mətbuat.

²⁷ Enrayt, M.C. (1998) ‘Rəqabətin Qloballaşması və Rəqabət Üstünlüyünün Lokallaşdırılması: Regional Qruplaşmaya doğru Siyasətlər’, N.Heud və S. Yanq (red.), Çoxmillətli Müəssisənin Fəaliyyətinin Qloballaşması və İqtisadi İnkişafı, London: Makmillan, səh. 303-31.

²⁸ Reynz F. (2001): ‘Qrup Yanaşması və Regional Siyasət Yürütmənin Dinamikası’, Regional və Sənaye Siyasəti Tədqiqat İş, № 47, Avropa Siyasəti Tədqiqat Mərkəzi, Stratklayd Universiteti, online <http://www.eprc.strath.ac.uk/eprc/Documents/PDF_files/R47ClusterApproachDynamicsofRegionalPolcy-Making.pdf>.

²⁹ Filipenko İ.V. (2005): ‘Qruplar və Ərazi-Sənaye Kompleksləri: Oxşar yanaşmalar və ya müxtəlif konsepsiyalar? Rusiya regionlarının inkişafının təhlilindən ilk dəlillər’, Avropa Regional Elm Assosiasiyasının 45-ci Konqressi “Davamlı Şəbəkə Cəmiyyətində Torpaq İstifadəsi və Su İdarəetməsi”, 23-27 avqust 2005, Vrije Universiteit Amsterdam, online <http://www.feweb.ru.nl/ersa2005/final_papers/70.pdf>.

- Dörd qrupdan (Danimarka, Finlandiya, Norveç və İsveç) ibarət olan Skandinaviya məktəbi bu və ya digər tərzdə öz diqqətini yenilik sistemi, dövlətlərin tarixi inkişafı və bazarın təşkilinin xüsusiyyətləri üzərində cəmləşdirmişdir.

Aydındır ki, Azərbaycan və Gürcüstan üçün potensial qrupların yaranması və inkişafı Amerika məktəbinin qrup nəzəriyyəsi kontekstində tədqiq oluna bilər. Şübhəsiz ki, Azərbaycan neft və qazına görə ətraf mühit texnologiyalarından³⁰ istifadəyə əsasən enerji resurslarının bütün növlərinin inkişafı və istismarına mürəkəb yanaşmanı yadda saxlamaqla bərabər perspektivdə neft qruplarının³¹ inkişaf etdirilərək genişləndirilməsində Norveç təcrübəsindən də faydalana bilər. Gələcəkdə Dağlıq Qarabağ münaqişəsi həll olunduqda Ermənistanın da Qafqaz qrupunda öz lazımı yerini tutması üçün yaxşı şansları ola bilər. Bu cür yanaşma global bazarlarda bu ölkələrin birgə rəqabət potensialını artırmaqla yanaşı, həm də regionda onların strateji tərəfdaşlığını gücləndirəcək.

İqtisadi qovşağın yaradılması üçün perspektivlər

“Qovşaq” millət və dövlətlər də daxil olmaqla müxtəlif növlərin ərazi təşkilatı kimi müəyyən olunur.³² Bundan əlavə, “qovşaq” sözü daha çox fərqli istiqamətlərdə inkişaf edən millət və dövlətlərin geniş birliliyinə və dövlətlərin nisbətən kiçik birliklərinə aid edilə bilər. Avropa İttifaqı belə bir qovşaq üçün ən yaxşı nümunə ola bilər. Bundan əlavə, yaxın keçmişdə hələ Avropa İttifaqı üzvü olmayan Mərkezi və Şərqi Avropa ölkələri də iki (fərqli dövlətlər) və ya çoxlu oxlardan - dövlət qruplarından ibarət olan qovşaq təşkil etmişdilər.³³

Qovşağın yuxarıda müəyyən olunan xüsusiyyətlərini nəzərə alsaq, onun hansı variantının “Qafqaz Tandemi” ölkələri üçün daha perspektivli olması sualı yaranır.

³⁰ Burada onu qeyd etmək vacibdir ki, Xəzər dənizində, xüsusilə də Azəri, Çıraq, Günəşli neft mədənləri qrup adlandırılmışdır (məs., SOGM, 2005, Taunsend, 2002).

³¹ Steensnas E. (2002): Norveç Neft Qrupu üçün Beynəlxalq İddia. Neft Sektorunda Beynəlmiləşmə, Yenilik, Tədqiqat və İnkişaf üzrə İllik Konfransda Neft Naziri tərəfindən edilən çıxış, Neft və Enerji Nazirliyi, online <http://www.regjeringen.no/nb/dokumentarkiv/Regjeringen-Bondevik-:/Olje--og-energidepartementet/264524/265385/the_international_challenge_for.html?id=266049>.

³² Lee K.K. (2004): Koreya, Şimal-Qərbi Asiya İqtisadi Qovşaq Ölkəsidirmi? Yeni Hökumət Strategiyasının Tənqidi Öyrənilməsi, Ritsumeikan Beynəlxalq Məsələlər, 2, səh. 1-25, online <http://www.ritsumei.ac.jp/acd/re/k-rsc/ras/publication/kiyo_en/02/02_1.pdf>; Filips S. (1999): ‘Litva: Baltıqyanı ölkələrin Ticarət Qovşağı - Litvada Azad İqtisadi Zonalar və Azad Ticarət Razılışmaları haqqında əlaqədar məqalələr daxildir’, Məqalələri tapın, Aprel, online <http://www.findarticles.com/p/articles/mi_m3723/is_4_11/ai_54657019>; Filips S. (2004): ‘Litva: Baltıqlərdə Ticarət Qovşağı’, FASonline, 14 oktyabr, online <<http://www.fas.usda.gov/info/ageexporter/1999/articles/lithuani/html>>.

³³ Benedictis, L. de, R. de Santis və S. Vicarelli (2005): Qovşaq və Ox və yaxud başqa nə? “Genişlənmiş Avropa Birliliyində” Azad Ticarət Razılışmaları, *Müqayisəli İqtisadiyyatın Avropa Jurnalı*, 2/2, səh. 245-260.

Azərbaycan artıq əsas regional nəqliyyat qovşağı imicini qazanıb.³⁴ Bundan başqa, o, bank işi, biznes xidmətləri, elektrik sənayesi və kənd təsərrüfatı kimi bir sıra digər sahələrdə də qovşaq rolunu oynamaq arzusunu bildirmişdir.³⁵ Eyni zamanda, Bakının yeni hava limanı da regionun mərkəzi qovşağı rolunu oynamaqla hətta növbəti Dubay kimi bütün Qafqazın nəqliyyat qovşağı olmaqda iddialıdır.³⁶

Gürcüstan öz ərazisindən Xəzərin neft və qazının Qərbə nəql olunmasında çox maraqlıdır. Bunun Azərbaycanın iqtisadi maraqları ilə uzlaşması gündəlikdəki Şərqdən-Qərbə, yaxud da əks istiqamətdə həyata keçirilən bütün növ daşınmaların (yalnız neft və qaz deyil) onun ərazisindən keçməsinə zəmin yaradır. Xəzər nefti və qazının Gürcüstan və Türkiyə ərazilərindən nəql olunması Türkiyənin enerji nəqliyyatı qovşağı kimi rolunu artırır. Bu fikir müdafiə edilərsə, BTC neft kəməri vasitəsilə Xəzər regionunu yeni Avropa enerji nəqliyyatı qovşağı funksiyasını yerinə yetirəcəyi aydın görünür.³⁷

Gürcüstana gəldikdə isə onun coğrafi mövqeyi, xüsusilə də Avropa və Asiyanı birləşdirən nəqliyyat dəhlizi boyunca yerləşməsi ona da “nəqliyyat qovşağı” funksiyasını daşımağa imkan verir.

Azərbaycanla Ermənistan arasındakı münaqişə Gürcüstanın “regional qovşaq” funksiyasını öz üzərinə götürməsinə səbəb olmuşdur. Bundan sonra regiondakı hər hansı siyasi, ekoloji, mədəni, elmi və başqa növ əlaqə və konvensiyalarda regionun digər iki ölkəsinin də iştirak etmək arzusu Gürcüstanın yardımı ilə reallaşacaqdır.

Bununla belə, Qafqazda real və tam iqtisadi qovşağın yaradılması üçün uzun yol keçilməlidir. Mövcud münaqişələrin sülh yolu ilə həll edilməsi və regionun bütün potensial imkanlarının düzgün istifadəsi bu prosesləri sürətləndirə bilər. Həmçinin də xarici investisiyaların davamlı şəkildə cəlbinin nəqliyyat və enerji qovşağının təməlinin qoyulmasında istifadəsi nəticədə “Qafqaz Tandemi” vasitəsilə Qafqazın tədricən “qovşaq və oxların” şaxələnməmiş sisteminin vətəninə çevriləcəyini əvvəlcədən əminliklə söyləmək olar.

³⁴ Derr K.T. (1998): ‘Xəzərdə öhdəlik - Enerji və İqtisadi İnkişaf üzrə Şevronun Perspektivi’, Şevron Korporasiya, Asiya Cəmiyyətinə Nitq, 20 oktyabr, online <<http://agitprop.org.au/stopnato/19990524oil03.php>>.

³⁵ Escudero S. (2002): ‘21-ci əsr üçün qovşaq. Xəzər hövzəsində Azərbaycanın rolu’ Beynəlxalq Azərbaycan, 10.2.

³⁶ Escudero S. (2001): ‘Bakı görüntüləri. Xəzərin gələcək qovşağı’, *Beynəlxalq Azərbaycan*, 9.3.

³⁷ Yevqraşina L. (2002): ‘BP Bakı-Ceyhan Neft kəmərinə işə başlayır’, *Türkiş Taymz*, 1 oktyabr, №308, <http://www.theturkishtimes.com/archive/02/10_01/f_veyhan.html>.